

K otázke historicko–geografického obrazu východoslovenského regiónu

Ladislav TAJTÁK

Abstract: *In our short paper we analyze the development of opinions geared to geographical environment on historical development of Slovakia with the view to the East Slovakia region. The paper aims at the question of geographical environment on historical development of studied area.*

Key words: *East Slovakia region, historical development, ethnic groups*

V našom krátkom príspevku chceme načrtnúť vývin názorov na vplyv geografického prostredia na historický vývin Slovenska so zreteľom na východoslovenský región. Koncom 18. a začiatkom 19. storočia neboli vo vedeckej spisbe nastoľované také otázky, ale prevládali v nich témy vlastivedné. Známe sú práce Mateja Bella a Jána Čaploviča, v ktorých je východoslovenský región organickou súčasťou geografického a etnického územia Slovenska. J. Palkovič vydal geograficko-historickú prácu pod názvom *Známost' vlasti*, o ktorej napísal, že takú „Slováci dosiaľ nemali“. Svojou charakteristikou stolíc a ich ohraničení podľa Dunaja a Tisy prispel k vytvoreniu predstavy o geografickom útvere Slovenska a Slovákov. V nasledujúcich desaťročiach slovenskí vlastivední autori publikovali práce pod vplyvom názorov geografického determinizmu v snahe poukázať na to, ako geografické prostredie vplyva na ľudský život, spoločnosť a vývoj. Príkladom je práca P. Červenáka *Zrkadlo Slovenska*, v ktorej v úvode J. M. Hurban ospevným pátosom píše o „zrastlosti Tatier s ľudom tatranským“. Reálne konštatoval, že hornaté kraje tvoria prekážky lebo oddeľujú jedných od druhých, že medzi vrchmi každá dolina je svetom zvláštnym, v ktorej panujú iné obyčaje, iné spôsoby hovoru ako v susednej doline. Z tej príčiny jeden od druhého sa odcudzuje a zanedbáva sa to, čo ľudí spája. Preto spájanie sa ľudí v takom kraji je ťažšie ako v kraji otvorenom a Hurban potom dospel k záveru, že aká je príroda taký je aj človek. V osobitnom príspevku zdôraznil myšlienku, že príroda má veľký vplyv na vyvíjanie sa ducha, na celú históriu ľudského pokolenia a že národy v extrémoch podnebia nemôžu sa brániť, jedny pred horúčavou a na severe pred zimou ľadovou.

Ku kladným stránkam geografického prostredia L. Štúr poukázal aj na jeho negatíva, keď konštatoval, že kraj slovenský je horami prekrížkovaný, vrchmi porozdeľovaný, čo nášmu spolčovaniu robí prekážky, ktoré treba ale prekonať v záujme spoločných vecí. Prvým pokusom o vyznačenie slovenského územia bola práca J. Čaploviča roku 1829 vypracovaná na podklade mapy J. Lipszkého, ktorý na východe sledoval čiaru Bardejov, Hanušovce, Trebišov. Presnejšie bolo vymedzenie východného územia od J. Kollára v Slovenskom národopise roku 1842 na základe rozsahu východoslovenského nárečia zahrňujúceho stolice Spiša, Šariša, Zemplína a Abova. Na takom etnickom podklade F. Hanrich predložil r.1849 rakúskej vláde pamätný spis pre vymedzenie slovenského etnického územia podľa prevládajúceho jazyka rozlišujúc čisto slovenské župy od jazykovo miešaných. Tieto návrhy vyústili do Kollárovho plánu na vymedzenie sídel územia slovenského ako korunnej krajiny slovenskej so štyrmi dištriktmi alebo kraji: Horného a Dolného Považia, Banského a Toryského dištriktu. Tento projekt bol predpokladom, aby na memorandovom zhromaždení roku 1861 bola sformulovaná požiadavka na vytvorenie Slovenského okolia (v skutočnosti Slovenskej krajiny) na etnickom základe. Politické oživenie, ktoré v tom čase zavládlo, podnietilo aj J. Hložníka, aby publikoval svoj názor na historické územie Slovenska od Moravy po Tisu od Tatier po Dunaj, ako sám napísal „geografickú jednotku ako absolútny majetok slovenského národa“. Tieto články, návrhy a názory mali vlastenecký, publicistický charakter. Možno konštatovať, že prvou na vedeckom výskume založenou geologicko-geografickou prácou bola štúdia Dionýza Štúra, Geologicko–geografická osnova polohopisu Slovenska, ktorá mala podporiť memorandové požiadavky na samosprávu Slovenska zemepisným vyznačením jeho územia od Tatier po Matru, od Moravy po Dunaj a Tisu, ktoré nazval slovenskými vodami. Z hľadiska horopisných pomerov D. Štúr rozpoznával na Slovensku trojaký ťah vrchov a hól, od Bratislavy po Taty ťah považský, od Nitry po Torysu nadhronský a od Sitna po Košice podhronský.

Maďarskú geografickú literatúru v tom období reprezentuje dielo E. Fényesa, ktorý v opise Uhorska z hľadiska geografického rozpoznával osem horských masívov (hegytömeg). Vedecky fundovanejšie

opisuje horopisné pomery na Slovensku J. Hunfalvy ktorý tu rozlišuje severozápadnú horskú oblasť a na východe severovýchodnú s označením Horná zem (Felföld). Obaja autori nerozlišujú osobitné zemepisno-etnické, či jazykové postavenie východoslovenského regiónu. Od týchto prác sa odlišuje štúdiá H. Morgensterna pojednávajúca o vplyve geografických pomerov na dejiny Uhorska. Odvolávajú sa na nemeckú geografickú školu cituje názor, že národy nesú na sebe znaky toho kraja, v ktorom bývajú. Dodal k tomu úvahu, že tu bývajúci inorečový ľud to nevedel využiť, ale že sa to podarilo maďarskému národu, aby vytvoril jednotný štát. Článkom o geografických pomeroch venovali pozornosť aj regionálni autori, akým bol K. Siegmeth, ktorý napísal štúdiu o severovýchodných Karpatoch. Vcelku môžeme povedať, že dobová maďarská geografia delila územie Uhorska na osem geografických oblastí a z toho dve na slovenskú na podklade dunajsko-tiského rozvodia. Vývoj obyvateľstva v Uhorsku aj zo zreteľom na Slovensku skúmal P. Balog označujúc etnické územie Slovenska od Moravy po Tisu s tým, že väčšia časť obyvateľstva žije v Preddunajskej oblasti a že v Predtiskej oblasti Slováci žijú s Rusínmi. Nemaďarské obyvateľstvo nenazýva národnosťami, ale len inorasovým ľudom (népfajok). S postavením obyvateľstva v Uhorsku zo zemepisného a etnického hľadiska sa zaoberal G. Czirbusz, ktorý asimiláciu a maďarizáciu považoval za proces politickej kultúry. Dehonestujúci obraz o slovenskom ľude podáva z hľadiska telesného výzoru a jeho duchovnej podstaty, ale pre jeho pracovitosť považoval ho za „európskych Číňanov“. Zhrňujeme, že v dobových slovenských a maďarských geografických prácach nestretli sme sa s názorom, ktorý by geografickými argumentmi dokazoval rozdelenie Slovenska a Slovákov na dva geografické a etnické celky. S takými tendenciami sa stretávame po roku 1867 po rakúsko-maďarskom vyrovaní, kedy budapeštianska vláda nariadila zavedenie východoslovenského nárečia do ľudových škôl na východnom Slovensku s dlhodobým cieľom rozdeliť slovenský národ na dve etnické časti. Bola to cieľavedomá dezintegračná politika, ktorá r. 1918 vyústila do vyhlásenia tzv. Východoslovenskej rady, aby východné Slovensko ako osobitný región zotrval v rámci maďarského štátu.

Po vzniku Československa geograficko-historický problém východoslovenského regiónu otvoril do vedeckého skúmania a pohľadu V. Chaloupecký v diele Staré Slovensko. Vyjadril o ňom názor, že na Slovensku sa nachádzali dve historické jadrá, jedno na západe v Podunaji a druhé na východe v Potisi. Rozdeľoval ich horský komplex pohoria Tatra, Matra, Fatra. Stredné Slovensko podľa neho bolo veľkou pomedznou hrádzou, ktorá ako klín rozdeľovala Slovensko na západné, ktorého historickým jadrom bolo Nitriansko a východné, ktorého takým bolo Bycharsko zahrňujúce geografickú a historickú časť Potisia. Z toho potom Chaloupecký vyvodil, že staré Slovensko prislúchalo geograficky k českému západu, bolo českou zemou, resp. československou a Potisie oddelené hradbou pohorí bolo kolonizované rôznymi etnickými skupinami a dostalo podobu krajiny etnickej amalgánu. V období, keď sa slovenská veda ešte len rozvíjala, Chaloupeckého názory ovplyvnili nielen geograficko-historické, ale aj politické názory a koncepcie v duchu čechoslovakizmu. Z historického hľadiska proti názorom Chaloupeckého rázne vystúpil D. Rapant odmietajúc najmä jeho tvrdenie o neosídlenosti stredného Slovenska. V. Chaloupecký silne ovplyvnil geografické výskumy a názory na Slovensko. Pod jeho vplyvom J. Korčák dospel k záveru, že na Slovensku sa nachádzajú dve historické jadrá, na západe Nitrianské a východe horné Potisie oddelené rozvodím Dunajom a Tisou a širokým horským masívom od Tatier po Matru a Bukové hory, ktoré nazýva vnútrozemskou bariérou. Sťažnené dopravné spoje medzi oboma oblasťami zapríčinili podľa neho, že sa život obyvateľstva organizoval iným spôsobom, čo viedlo k vývoju osobitnej etnickej individualizácie tohto územia. Tvrdil, že slovenské Potisie malo celkom inú geografickú orientáciu ako západné a jeho zemepisný priestor izolovaný od severu a juhu vytvoril podmienky, aby sa mohol kultúrne individualizovať. Korčák však nepíše o tom, s akou kultúrou a jej charakterom. Podľa neho podunajské Slovensko sa vyznačovalo starou kultúrou a Potisie bolo len pasívnym javiskom. V otázke etnického charakteru odvolával sa na L. Niederleho, ktorý zastával názor, že východné Slovensko je poslovenčená Rus, ktorá len v neskoršom období bola slovaki-zovaná. J. Korčákove názory ovplyvňovali nielen vedeckú spisbu, ale aj publicistiku, ktorej ukážku reprezentuje článok na pokračovanie v Slovenskom denníku, že Potisie svojou geografickou orientáciou je celkom iné ako západné Slovensko a že je poslovenčenou Rusou a v tomto ohľade je unikátom v celej Európe.

Korčákove výskumy a závery vyústili do koncepcie geopolitického základu Československa a jeho kmeňových oblastí, v ktorých geografické súvislosti obyvateľstva sa uplatňujú geneticky. Podľa neho centrálné kmeňové oblasti predstavujú variant český, moravský, slovenský a menej súvislý bodrožský, čiže východoslovenský, ktorého oblasť bola vo svojom vývoji zadržaná. Mala svoju metropolu (Košice), ale nie vlastnú minulosť. V tejto súvislosti Korčák v poznámke sa odvolával na argumentáciu budapeštianskej vlády, ktorá na mierovej konferencii r. 1920 ústami svojho delegáta tvrdila, že Slováci

sú rozdelení na dve rasy, čiže etniká na západné a východné, ktoré sa líšia od seba nielen rečou, ale aj spôsobom života. J. Korčák sám dospel k záveru, že objektívna vedecká klasifikácia vedie k rozlišovaniu „dvojakeho Slovenska“, ba, že i sám T. G. Masaryk r. 1930 sa vyjadril, že „západné a východné Slovensko sú dve zeme“. Korčák charakterizujú východoslovenský región na základe geografických pomerov a historického vývoja pomenoval ho „Novou zemou“, ktorá sa postupne slovakizovala. Stručne k tomu poznamenávame, že táto jeho koncepcia nemá vedeckú vierohodnosť a nepriamo na jeho i Chaloupeckého názoru reagovali starší historici ako D. Rapant, B. Varsík a J. Stanislav a súčasný F. Uličný.

Po roku 1938 ucelenú koncepciu a geografický obraz zemepisu Slovenska podal J. Hromádka, ale nereagoval na hore uvedené názory. V svojom diele nezdôrazňuje oddelenie východoslovenského regiónu horským masívom, ale zdôrazňuje geografický charakter Slovenska poznačený pohoriami, početnými kotlinami a údoliami. Vyzdvihuje charakter kotlín, ktoré svojou uzavretosťou sťažovali styk obyvateľstva, a vytvorili si vlastné dialekty, zvyky i spoločné povedomie ako oravské, liptovské a šarišské atď., ale aj miestne vlastenectvo a kmeňové povedomie. Pretiahnutý tvar územia Slovenska v severovýchodnom smere brzdil vývin národnej pospolitosti. Dodávame k tomu, že to, čo sa týka kmeňového povedomia, že v skutočnosti bolo to lokálne povedomie viažuce sa na stolice. J. Korčák v tom období ovplyvnil aj A. Štefánka, ktorý prijal jeho predstavu o „kmeňových oblastiach“ a vyvodil z toho požiadavku, aby východnému Slovensku bol venovaný náležitý výskum antropogeografický, historicko-vývinový a jazykový. Za otvorený problém považoval otázku, ako prenikla západná kultúra na východ a akú funkciu v tom období zohralo stredné Slovensko pri spájaní starých kmeňových oblastí. Sme toho názoru, že tento problém je už dnes vyriešený bez úvahy a koncepcie o kmeňových oblastiach.

Po roku 1945 s novou koncepciou o vývoji východoslovenského regiónu na základe geografických pomerov vystúpil O. R. Halaga. Odmietol argument, nie koncepciu V. Chaloupeckého o rečovom amalgáme na východe i názor J. Korčáka o slovakizácii východoslovenského regiónu, ale zhodne s ich názormi vyjadril hypotézu, že horné Potisie, ktoré nazýva Slanskom malo osobitný historický vývoj determinovaný geografickými činiteľmi. Podľa neho sama príroda oddelila túto oblasť vysokým horstvom, ktoré nazýva tatransko-gemerskou bariérou a rozvodím Dunaja a Tisy. Horská bariéra bola podľa neho konzervátorom kmeňovej samobytnosti na oboch stranách rozvodia a nie len dvojakej náture a svojrázu, ale i tradície a kultúrnej orientácie. Geografická bariéra a rozvodie rozdelilo Slovensko podľa neho na dve historické jadrá na Nitriansko a Slansko, čo vplývalo aj na národnostný proces z hľadiska dvoch kmeňových oblastí. Historický vývoj podľa neho vyústil aj do dvoch ekonomických a administratívnych oblastí a kultúrneho vývoja. Vplyvom týchto činiteľov sa v etnickej oblasti vytvorila situácia, že pred r.1918 na Slovensku nebolo ešte jednotného národa, ale len dva etnické substráty - na západe západní Slováci a na východe východní Slovjaci. Toto Halagove tvrdenie a koncepciu považujeme za nepresvedčivú fikciu a falošný obraz.

Záverom vnucuje sa nám oprávnená otázka: do akej miery a v akej podobe ovplyvnili geografické pomery historický vývin východoslovenského regiónu. Sme toho názoru, že rozvodie Dunaja a Tisy a tatransko-rudohorská bariéra v tom období tvorili reálnu prekážku sťažujúcu spojenie, pohyby obyvateľstva a hospodársky život s ostatnou časťou Slovenska, k čomu prispel aj feudalizmus, ktorý znemožnil sťahovanie poddaných. Podľa nášho názoru väčšiu prekážku vo vývoji regiónu, ale predstavovala jeho poloha z viacerých príčin. Zatiaľ, čo západné Slovensko susedilo s vyspelými oblasťami okolitých krajín a území, odkiaľ prichádzali progresívne príklady a podnety, východný región bol obkľúčený s najzaostalejšími oblasťami Uhorska a monarchie, na východe Podkarpatskou Rusou a na severe Haličou, kde panovala ešte väčšia bieda a zaostalosť ako na východe.

Priaznivý vývoj regiónu predstavovalo obdobie v 14.–16. storočí, kedy diaľkový obchod prevital a na jeho severojužnej trase vyrástli kráľovské mestá na čele s Košicami, Prešovom, Sabinovom a Bardejovom. Ale preloženie námornej cesty z Baltu na Atlantický oceán a dlhoročné ničivé protihabsburské povstania priviedli tento región k hospodárskemu aj kultúrnemu úpadku. Nástup priemyselnej revolúcie a kapitalistického podnikania okrem Spiša nenašiel v regióne priaznivé podmienky. Prispela k tomu aj nerozvinutá doprava. Nevyriešená roľnícka otázka priviedla k celkovému hospodárskemu úpadku a k pauperizácii masy roľníctva, ktoré vyústili do migrácie a masového vysťahovalectva. Vzdialenosť od centier národného a kultúrneho života, málopočetnosť národne uvedomelej inteligencie a strednej triedy využili maďarské vládnuce kruhy na presadzovanie dezintegračnej politiky, ktorej cieľom bolo rozdelenie Slovákov na dve etnické skupiny s konečným cieľom ich maďarizácie. Toto ich úsilie pokračovalo až do vzniku Československa.

Literatúra

- BALOG, P., 1902: A népfajok Magyarországon. Budapest.
- BOKES, F., 1945: Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí. Martin.
- ČAPLOVIČ, J., 1975: O Slovensku a Slovákoch. Bratislava.
- ČERVENÁK, P., 1844: Zrkadlo Slovenska. Bratislava.
- FÉNYES, E., 1847: Magyarország leírása. Pešt.
- HALAGA, O. R., 1947: Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci. Košice.
- HÄUFLER, V.- KORČÁK, J.- KRÁL, O., 1960: Zeměpis Československa. Praha.
- HLOŽANSKÝ, J., 1869: Biele Uhorsko.
- HROMÁDKA, J., 1943: Všeobecný zemepis Slovenska. Bratislava.
- CHALOUPECKÝ, V., 1923: Staré Slovensko. Bratislava.
- HURBAN, J.M., 1865: Pohľad na Slovensko. Bratislava.
- KORČÁK, J., 1934: Regionální členění Československa. Statistický obzor.
- KORČÁK, J., 1938: Geopolitické základy Československa. Praha.
- KORČÁK, J., 1933: Etnický vývoj československého Potisi. Národnostní obzor.
- MORGENSTERN, H., 1874: A földrajzi viszonyok befolyása Magyarország történetére. Földrajzi közlemények.
- SIEGMETH, K., 1883: Az eszakeleti Karpátok. Földrajzi közlemények .
- STANISLAV, J., 1944: Slovenský juh v stredoveku I. – II. Bratislava.
- ŠTEFÁNEK, A., 1944: Slovenská vlastiveda III. Spoločnosť. Bratislava.
- ŠTŮR, D., 1862: Geologicko-geografická osnova polohopisu Slovenska. Sokol.
- ŠTŮR, L., 1846: Spoločovanie. Slovenské národné noviny 16.10.1846.
- TAJTÁK, L., 2001: Východné Slovensko ako regionálny fenomén. Historický časopis, č.2.
- TAJTÁK, L., 1966: Naša zastava, nástroj politiky maďarských vládnucich tried. Nové obzory 6, Košice.
- ULIČNÝ, F., 1990: Dejiny osídlenia Šariša. Košice.
- VARSÍK, Br., 1964-1977: Osídlenie Košickej kotliny I. – III. Bratislava.
- VYVIALOVÁ, M., 1968: Juraj Palkovič (1763-1850). Bratislava.
- Diskuse o Starem Slovensku. Bratislava r. VII. 1933.

Towards the Historical–Geographical Reflection of the Eastern Slovakia Region

Ladislav TAJTÁK

Summary: The paper presents development of opinions geared to geographical environment on historical development of Slovakia with the view to the Eastern Slovakia region. The older home study references by J. Čaplovič, J. Palkovič and others emphasised the geographical determinism meaning that the human being is like a nature. Natural borders were delimited by the Tatra mountains, the Danube, Morava and Tisa Rivers. Geographical works, both Slovak as well as Hungarian, did not divide Slovakia into two geographical and ethnical units. The turn in this issue was registered by conception of V. Chaloupecký and his work The Old Slovakia, later on by J. Korčák who mentioned two essential regions – first western, latter eastern called the Bodrog region. J. Hromádka in his work Geography of Slovakia did not follow this conception. In 1945, O. R. Halaga pointed out the Tatra – Ore Mountains barrier which distinctly separated the Eastern Slovakia region from the rest of the territory that caused its peculiar historical development in speech, culture and awareness that eastern Slovaks are unique ethnic groups called „Slovjaci“. The opinions of V. Chaloupecký, J. Korčák and O. R. Halaga are subject to consider, as Slovak historians claim, they do not base on objective scientific research.

Adresa autora:

Prof. PhDr. Ladislav Tajták, CSc.
Ústav geografie, Prírodovedecká fakulta, Univerzita P. J. Šafárika
Jesenná 5, 040 01 Košice
uge@upjs.sk